

“Devlet Ormanı” Sayılan Yerlerde Tıbbi ve Aromatik Bitki ve Odun Dışı Orman Ürünleri Tarımının Sorunları

 Yücel ÇAĞLAR^{1*}

¹Şelale 3 Evreleri A Blok, Kuşadası / Aydın

***Sorumlu yazar:** ormanlarindelisi@gmail.com

ÖZET

Ülkemizin bitkisel biyoçeşitlilik yönünden ne denli varlıklı olduğu ve bu çeşitliliği oluşturan kimi türlerden öteden beri “tıbbi ve aromatik” amaçlarla yararlanıldığı, ekonomik değere sahip olan kimi türlerin ise doğal ortamlarından toplanarak ya da tarımsal üretimleri yapılarak hammadde halinde veya işlenmiş olarak pazarlandığı bilinmektedir. Ancak bu bitki türleriyle yapılacak tarımsal etkinliklerin, “Devlet Ormanı” sayılan alanlarda da yaygınlaştırılmasına çalışılmaktadır. Öyle ki, gerçek ve tüzel kişilerin bu yerlerde yapacakları “ağaçlandırma” çalışmalarının bir bileşeni olarak “odun dışı orman ürünleri” ve “tıbbi ve aromatik bitki” tarımı yapmaları da olanaklı kılınmış; bu amaçla hukuksal ve yönetsel düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bilindiği gibi orman ve maki ekosistemlerinin içinde ya da bitişiğinde yapılacak her türlü etkinliğin bu ekosistemler üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir. “Devlet Ormanı” sayılan yerlerde yapılan “tıbbi ve aromatik bitki” ya da “odun dışı orman ürünü” tarımı da ekolojik, hukuksal, yönetsel ve başta koruma olmak üzere ormancılık etkinliklerinin verimliliği ile ekonomi politik vb. yönlerden çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. İncelemede bu sorunların çeşitli boyutları sergilenmiş ve alınabilecek önlem önerilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi ve aromatik bitkiler, orman ve maki ekosistemleri, ormancılık

Problems of Medicinal and Aromatic Plant and Non-wood Forest Products Agriculture in Areas Considered as "State Forest"

ABSTRACT

It is known that our country is rich in plant biodiversity; some of the species that constitute this diversity have been used for "medicinal and aromatic" purposes for a long time, and some species with economic value are collected from natural environments or cultivated and marketed as raw materials or processed. However, efforts have been made to popularise the agricultural activities to be carried out with these plant species, some of which are referred to as "non-wood forest products" in the forestry literature, in places considered as "state forests", especially in forest and maquis ecosystems. In fact, it has been made possible for real and legal persons to cultivate "non-wood forest products" and "medicinal and aromatic plants" as a component of "afforestation" activities to be carried out in these areas, and legal and administrative arrangements have been made for this purpose. As is known, any activity to be carried out in or adjacent to forest and scrub ecosystems may cause various problems. The cultivation of "medicinal and aromatic plants" or "non-wood forest products" in areas considered to be "state forests" may also cause various problems in terms of ecological, legal, administrative, efficiency of forestry activities, especially protection, and political economy. In the review, various dimensions of these problems are exhibited and suggestions for measures that can be taken are given.

Keywords: Medicinal and aromatic plants, forest and maquis ecosystems, forestry

1. Giriş

İnsan toplulukları, tarih boyunca doğanın bir parçası olarak varlıklarını sürdürmüş, “Av-cılık ve Toplayıcılık” dönemlerinin yaşandığı devirlerde, insan ile doğa arasındaki ilişkiler karşılıklı eşitlik ve genel bir denge temeline dayalı olarak sürdürülmüştür. İnsanlığın yerleşik yaşama geçmesi, “Tarım Devrimi” ile birlikte toprağın temel üretim aracı haline gelmesi, insan ve doğa arasındaki bu hassas dengenin, kısmen doğa aleyhine bozulmasına yol açmıştır. “Sanayi Devrimi” ile birlikte teknolojinin ve sanayinin hızla gelişmesi ve yaygınlaşması, doğal hammaddelerin ve enerji kaynaklarının kontrolsüzce tüketilmesi, doğanın çok yönlü olarak bilinçsizce sömürülmesi, toprak-hava-su üçgenindeki genel kirliliğin artmasına yol açmıştır. Özellikle de içinde bulunduğumuz son yarım yüzyılda, insan ve doğa arasındaki hassas denge, doğa aleyhine olabildiğince bozulmuş ve küresel iklim değişimlerine bağlı doğal felaketlerin yaygınlaşmasına yol açan bir üst boyuta yükselmiştir.

Sanayi Devrimi sonrasında, teknolojik gelişme ve sanayileşme alanındaki ilerlemeler, dünya toplumları arasındaki gelişmişlik düzeyinin de belirleyicisi olmuş, sanayileşmede geri kalan ülkeler ile sanayileşmiş ülkeler arasındaki; yaşam standardı, sağlıklı ve yeterli gıdaya ulaşım, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma vb. kriterler açısından büyük farklar doğmasına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler Örgütü, Dünya ülkeleri, üniversiteler, diğer kurum ve kuruluşlar, yaşanan bu sorunların çözümü için yoğun çaba göstermektedir.

Dünya genelinde yaşanan bu küresel sorunların çözümünün bir parçası olarak; “Çok değişik amaçlarla yararlanılabilecek bitkisel ve bitki kökenli endüstriyel ürünlerin, tıbbi ve aromatik amaçlarla değerlendirilen bitkisel ürünlerin insan faaliyetleriyle yetiştirilmesinin” önemini gündeme getirmiştir. Konunun önemi günümüzde daha iyi fark edilmiş ve bu konuda çözüm önerilerinin geliştirilmesi yönünde çalışmalar sürdürülmektedir. Beslenme, sağlık, sanayi hammaddesi, kimya, kozmetik vb. birçok alanda ihtiyaç duyulan bitki ve bitki kökenli endüstriyel ürün çeşitliliğinin artmasının yanısıra, dünyadaki gelişmelere paralel olarak ülkemizde de “çeşitli amaçlarla yararlanılabilecek bitkisel ve bitki kökenli endüstriyel ürünlere, tıbbi ve aromatik amaçlarla değerlendirilen bitkisel ürünlere” olan ilgi her geçen gün gelişmektedir. Özellikle 2000’li yıllarda çok sayıda kurum ve kuruluş konuyla ilgilenmiş, üniversitelerde “uygulama ve araştırma merkezleri” oluşturulmuş, yayınlar hazırlanmış, bilimsel etkinlikler düzenlenmiş, hukuksal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin; Gıda, Tarım ve Hayvancılık (sonradan Tarım ve Orman Bakanlığı) Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, 38 ili kapsayan ve “ıtrî ve tıbbi bitkiler ile boya bitkilerinin kültür alanlarında üretilen tür ve çeşitlerin artırılması, üretimin iç ve dış talebe uygun bir şekilde geliştirilmesi, doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi, kırsal kalkınmanın sağlanmasını” amaçlayan “İtrî ve Tıbbi Bitkiler ile Boya Bitkileri Yetiştiriciliğinin Geliştirilmesi Projesi”ni uygulamıştır. 2010 yılında “Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği” çıkarılmış ancak bu yönetmelik 2023 yılında çıkarılan “Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Ruhsatlandırma Yönetmeliği” ile kaldırılmıştır (TAGEM, 2021).

2017 yılında “Hazine Taşınmazlarının Tıbbi ve Aromatik Bitkiler İle Süs Bitkileri Yetiştirmek Amacıyla Kiraya Verilmesine İlişkin Usul ve Esasları” belirleyen “379 Sayılı Milli Emlak Genel Tebliği” yayımlanmış (Resmi Gazete, 2017); 2019 yılında TBMM’de “Tıbbi ve Aromatik Bitki Çeşitliliğinin Korunmasında, Bunların Üretiminde ve Pazarlanmasında Karşılaşılan Sorunlar ile Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi” amacıyla “Araştırma

Komisyonu” oluşturulmuş; Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü tarafından “Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Politika Belgesi 2020-2024” hazırlanmış (TAGEM, 2021); TAGEM’in bu araştırmasında belirtildiğine göre “Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırma ve Politikalar Genel Müdürlüğü, tıbbi ve aromatik bitkiler konusunda 19 üniversite, 6 özel sektör, 1 STK ve 1 kamu kurumu olmak üzere toplam 27 adet projeyi 5.320.452 TL bütçe ile desteklemektedir. Ayrıca 2010 yılında Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü bünyesinde “Tıbbi Aromatik Bitkiler Araştırma Merkezi” kurulmuştur. Tarım ve Orman Bakanlığı Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü tarafından 2015 yılında “İtrî ve Tıbbî Bitkiler ile Boya Bitkileri Üretimini Geliştirilmesi Projesi” hazırlanmış bu kapsamda 25 ilde başlatılan bu proje, 2016 yılında 35 ilde, 2017 yılında 37 ilde, 2018 yılında 38 ilde, 2019 yılında ise 40 ilde yürütülmeye devam etmiştir”. Başta Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı olmak üzere bölgesel kalkınma kuruluşlarında (kalkınma ajansları) çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiş (DOKAP, 2019, DOKAP, 2021).

Orman Genel Müdürlüğü’nün (OGM) öteden beri “Tali Orman Ürünleri”, 2003’ten beri de “Odun Dışı Orman Ürünleri” adı altında ve kapsamında “tıbbi ve aromatik bitkilerin” de bulunduğu hasat çalışmalarını düzenleyen kurumsal ve hukuksal düzenlemeler yapılmış; bu çalışmalara giderek yeni boyutlar kazandırılmış; Zeytinburnu (İstanbul) Belediyesi ile Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi oluşturmuştur.

Bu gibi çalışmalarla “odun dışı orman ürünleri” ile “tıbbi ve aromatik bitkilerin” toplanmasında, tarımının yapılmasında önemli düzeylerde bilgi ve deneyim birikimine ulaşılmıştır. Dolayısıyla hasat edilen ürün miktarı artmıştır.

Kısacası, sağlığı iyileştirici amaçlı tüketimi, sanayide hammadde olarak kullanılması, toplayanlara ya da tarımını yapanlara sağladığı ekonomik yarar, özellikle gerektiği gibi toplandığı ya da tarımı yapıldığında devamlılık olması “odun dışı orman ürünleri” ile “tıbbi ve aromatik bitkilere” yönelik ilginin giderek büyümesine ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Öyle ki, bu ürünlerin tarımının “orman” sayılan alanlarda da yaygınlaştırması yönünde çalışmalara başlanmıştır. Dolayısıyla bu süreç ile yol açtığı gelişmelerin çeşitli boyutlarıyla tartışılması gereği gündeme gelmiştir. Bu derleme çalışmasında, “odun dışı orman ürünleri” ile “tıbbi ve aromatik bitkiler” tarımının “devlet ormanı” sayılan yerlerde de yaygınlaştırılmasının hukuksal dayanakları ile yol açabileceği sorunlar tartışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Tartışma konusunun kimi yönleri örtüşen dört kavramsal boyutu bulunmaktadır:

2.1. Odun Dışı Orman Ürünleri (ODOÜ)

Odun dışı orman ürünleri kavramı ormancılık yazınında uzun yıllar “tali orman ürünleri” olarak adlandırılmıştır. Örneğin, 1998 yılında çıkarılan Ağaçlandırma Yönetmeliği’nin 4. maddesinde tali orman ürünleri “Asli orman ürünü dışında kalan orman ürünü, (reçine, sığla yağı, palamut, ihlamur çiçeği, orman ağacı tohumları, kabukları, meyveleri, diğer orman bitkilerine ait yaprak, çiçek, kök, soğan, ur ve her çeşit orman örtüsü ve benzerleri” şeklinde tanımlanmıştır. Yönetmelik 2003 yılında yeniden düzenlendiğindeyse “Her türlü orman ağaç, ağaççık, çalı ve otsu bitkilerinden elde edilen balzami yağlar ile bunların kabuk, meyve, sürgün, yaprak, çiçek, tohum, kök, soğan, yumru ve rizomları ile mantar ve benzeri ürünleri” olarak açıklanan “odun dışı orman ürünü” kavramı gündeme gelmiştir OGM, 1998;

OGM, 2003).

OGM tarafından en son 2016 yılında yayımlanan 302 Sayılı Odun Dışı Orman Ürünlerinin Envanter ve Planlaması ile Üretim ve Satış Esasları Tebliği'nde ODOÜ'ler; "Ormanlardan ve ağaçlardan elde edilen odun dışındaki biyolojik ve mineral kökenli ürünler ile kabuk, yonga, çalı, kök, kütük, kozalak gibi odun üretimi sırasında açığa çıkan diğer ürünleri, mantarlar, orman humusu ve örtüsü de aynı grupta yer alır" şeklinde tanımlanmıştır. Tebliğde ayrıca bir de "Öncelikli ODOÜ" için "İç tüketimde, ithalat ve ihracatta çoğunlukla talep edilen dolayısıyla ekonomik değeri ve yüksek ticari potansiyeli bulunan, yaygın bir yayılışa sahip, transport olanakları geniş ve Daire Başkanlığınca Bölge Müdürlükleri bazında belirlenerek yıllık iş programına dâhil edilen odun dışı orman ürünleri" tanımı yapılmıştır (OGM, 2016). ODOÜ'leri için günümüzde de bu tanımlar temel alınmaktadır.

Görüldüğü gibi ODOÜ kavramı kendi içinde de temel olarak dört öbekte toplanabilmektedir: (i) Orman ekosistemlerinde tomruk, direk, sanayi odunu, yakacak odun vb. Odunsu ürünlerin hasadı sırasında çıkan "artık" olarak nitelendirilebilecek kabuk, yaprak, sürgün vb ürünler. (ii) Orman ekosistemlerinin bileşeni olan ağaç ve ağaççık türlerinden sağlanan reçine, sığlayağı, kozalak vb. ürünler. (iii) Orman ekosistemlerinde doğal olarak yetişen otsu ve odunsu bitkiler, mantarlar, yosunlar vb. ürünler. (iv) Mineraller. Ancak kimi yayınlarda farklı öbeklendirmeler yapılmıştır. Örneğin 302 Sayılı Tebliğ'de ODOÜ'ler kapsayan yedi öbek oluşturulmuştur (Çizelge 1; OGM, 2016).

Çizelge 1. Orman Genel Müdürlüğü 302 sayılı Odun Dışı Orman Ürünlerinin Envanter ve Planlaması ile Üretim ve Satış Esasları Tebliği'ne göre ODOÜ'ler (OGM, 2016).

Özellikler	Odun Dışı Ürünler
Ağaç	Fıstıkçamı, ihlamur, keçiboynuzu, aahlar vb
Ağaççık-Çalı	Defne, şimşir, sumak, mavi yemiş (likaba), kuşburnu vd
Otsu Bitkiler	Adaçayı, kekik, biberiye, papatya, nane vd.
Geofitler	Salep, siklamen, kardelen, tavşanmemesi vd.
Yosunlar-likanler	Kara yosunları, sakal likeni, kaya likenleri vd.
Mantarlar	Ayı mantarı, kuzugöbeği, truf mantarı vd.
Diğer ODOÜ	Humus, hasat artıkları, çıralı çam kökü vd.

Bilindiği gibi ODOÜ'lerin kimileri "tıbbi ve aromatik" amaçlarla da kullanılabilir. Bu derlemede ODOÜ kapsamında, ağırlıklı OGM tarafından 2020 yılında çıkarılan 7310 Sayılı "Özel Ağaçlandırma Tamimi" nde Ek 17 olarak verilen "Odun dışı orman ürünü veren ağaç, ağaççık ve çalılar ile mantarlar" ele alınmıştır. Bu taksonların Latince isimlerinin yazımında 'Türkçe Bitki Adları Sözlüğü' adlı eserden yararlanılmıştır (Baytop, 1994; Çizelge 2; Çizelge 3).

Çizelge 2. "Özel ağaçlandırma" çalışmalarında kullanılabilecek ODOÜ veren ağaç ve ağaççık cinsleri/türleri (OGM, 2020a).

	Ağaççık ve Ağaç Cinsleri/Türleri
Ahlat	<i>Pyrus elaeagnifolia</i> Pallas
Alıç	<i>Crataegus</i> L.
Antepfıstığı	<i>Pistacia vera</i> L.
Badem	<i>Amygdalus communis</i> L.
Bıttım (Buttum)	<i>Pistacia khinjuk</i> Stocks
Ceviz	<i>Juglans regia</i> L.
Defne	<i>Laurus nobilis</i> L.
Delice	<i>Olea europaea</i> L. var. <i>sylvestris</i> (Mill.) Lehr.
Fındık	<i>Corylus avellana</i> L.

Fıstıkçamı	<i>Pinus pinea</i> L.
Hünnap	<i>Zizyphus jujuba</i> Mill.
İncir	<i>Ficus carica</i> L.
Keçiboynuzu	<i>Ceratonia siliqua</i> L.
Kestane	<i>Castanea sativa</i> Mill.
Kızılcık	<i>Cornus mas</i> L. (ya da <i>C. sanguinea</i> L.)
Kuşburnu	<i>Rosa canina</i> L.
Mahlep	<i>Cerasus mahaleb</i> (L.) Mill.
Maviyemiş (Likaba)	<i>Vaccinium arctostaphylos</i> L. ya da <i>V. myrtillus</i> L.
Menengiç	<i>Pistacia terabinthus</i> L.
Mersin	<i>Myrtus communis</i> L.
Mürver	<i>Sambucus nigra</i> L.
Sakızağacı	<i>Pistacia lentiscus</i> L.
Yabani Mersin	<i>Ruscus aculeatus</i> L.
Yabani Kiraz	<i>Cerasus microcarpa</i> (C.A.Mey.) Boiss
Zeytin	<i>Olea europaea</i> L..

Çizelge 3. “Özel imar-ihya” çalışmalarında kullanılabilecek ODOÜ veren ağaç ve ağaççık Cinsleri /türleri. (OGM,2020a)

Antepfıstığı	<i>Pistacia vera</i> L.
Bıttım (buttum)	<i>Pistacia khinjuk</i> Stocks.
Delice	<i>Olea europaea</i> L. var. <i>sylvestris</i> (Mill.) Lehr
Keçiboynuzu/har-nup	<i>Ceratonia siliqua</i> L.
Kestane	<i>Castanea sativa</i> Mill.
Menengiç	<i>Pistacia terebinthus</i> L.subsp <i>palaestina</i> (Boiss.) Engler
Sakızağacı	<i>Pistacia lentiscus</i> L.

2.2. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler (TAB)

Kimi hukuksal düzenlemeler ile yayınlarda “ıtrî ve tıbbi bitkiler” olarak da anılan TAB’larla ilgili yazında, yanı sıra, hukuksal düzenlemelerde açık ve genel olarak benimlenen bir tanım yapılmamıştır. Bu durum “Tıbbi ve aromatik bitkilerin literatürde birçok tanımı olmasına rağmen kapsama giren ürünler net olarak belirtilmemiştir.” şeklinde ifade edilmiş ayrıca “tıbbi ve aromatik bitkiler, hastalıkları önlemek, sağlığı sürdürmek veya hastalıkları iyileştirmek için ilaç olarak kullanılan bitkilerdir.” açıklaması yapılmıştır (TAGEM, 2021). Öte yandan, 379 sayılı Milli Emlak Genel Tebliği’nde TAB’lar “Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nca belirlenen baharat, ilaç, kozmetik, gıda katkıları, boya, aroma verici vb. amaçla kullanılmak üzere yetiştiriciliği yapılan” biçiminde tanımlanarak Tebliğ ekinde 139 bitki türünü içeren çizelgeye de yer verilmiştir (379 sayılı Milli Emlak Genel Tebliği, 2017).

Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Ruhsatlandırma Yönetmeliği’ ndeyse “Tıbbi bitki: Bir veya daha fazla kısmı tedavi edici veya hastalıkları önleyici olarak kullanılabilen bitkiler” tanımı yapılmıştır. Bu tanımların yanı sıra DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi) kapsamında hazırlanan DOKAP Bölgesi’nde Tıbbi ve Aromatik Bitki Yetiştiriciliğinin Yaygınlaştırılması Projesi Eğitim Kitabı başlıklı yayınında “Aromatik Bitki: Koku ve tat veren bitki ve bitki kısımlarıdır.” ve “Tıbbi Bitki: Hastalıklardan korunma ve tedavi amaçlı kullanılan bitki ve kısımlarıdır.” açıklamalarına yer verilmiştir. Tıbbi ve aromatik bitkilerin “geleneksel bilgi” kavramıyla da ilişkisi bulunmaktadır. Ülkemizde hukuki olarak da geleneksel bilgi net olarak tanımlanmamıştır. Bu konuda politika düzenlemeleri mevcuttur. Biyoçeşitlilik yasası gibi bir çerçeve yasamız yürürlükte olmadığından koordinasyon sorunu yaşana-bilmektedir.

Bu açıklamalar ile tanımlar göz önünde bulundurulduğunda ODOÜ ile TAB kavramlarına yaklaşımlarda geleneksel algıların egemen olduğu, ilgili hukuksal düzenlemelerde eş içerikte tanımların henüz oluşturulmadığı, ek olarak, aynı bitkilerle ilgili düzenlemelerin

farklı kuruluşlar tarafından farklı içeriklerde yapıldığı söylenebilir. Bu nedenle olsa gerek, ülkemizde doğal ortamlardan toplanan ile tarımı yapılan TAB'ların çeşitliliği konusunda farklı sayılar verilebilmektedir. Örneğin, TAGEM'in anılan araştırmasına göre Türkiye florasında 650 türün tıbbi bitki olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (TAGEM, 2021). Buna karşılık TBMM'nin ilgili araştırma komisyonun yazanağına göre Türkiye'de ticari amaçla doğadan toplanarak iç ve dış piyasada satılan bitki türü sayısı bir çalışmada 347 adet olarak verilmiştir (TBMM, 2019).

2.3. Soğanlı Yumrulu ve Rizomlu Süs Bitkileri

Doğal çiçek soğanları, 2017 yılında çıkarılan Doğal Çiçek Soğanlarının Doğadan Toplanması, Üretimi ve İhracatına İlişkin Yönetmelik'in 4. maddesinde "Herhangi bir ıslah yöntemiyle ıslah edilmiş ve doğal türlerinden farklılaştırılmış olan çiçek soğanları hariç, doğada bulunan ve yılın büyük bir kısmını toprak altında geçiren soğan, yumru, rizom ve kormları" olarak tanımlanmıştır. Bu ürünler doğal ortamlardan, bu kapsamda orman ekosistemlerinden, yanı sıra, Yönetmeliğin 14. maddesine göre kimi kısıtlamalarla "Milli Park, Tabiat Parkı, Tabiat Anıtı, Tabiatı Koruma Alanları, Muhafaza Ormanları, Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları gibi alanlardan" da toplanabilmektedir. İlgili Bakanlık, bu türden bitkilerin doğal ortamlardan toplanması, tarımının ve dışsattımının yapılmasını denetlemek amacıyla tebliğler yayımlamaktadır (OGM, 2017).

2.4. ODOÜ ve TAB Tarımı

ODOÜ ve TAP tarımı; işlenmeden ya da işlenerek tıpta kullanılması ya da aromasından yararlanılması olanaklı olan ürünler elde etmek amacıyla ağaç, ağaççık ve otsu bitkilerin yetiştirilmesi ile bu bitkilerin sunduğu ürünlerin hasadına yönelik iş ve işlemler olarak açıklanabilir. Açıktır ki "ODOÜ ve TAP tarımının" "orman" sayılan yerlerde, dahası, orman ekosistemlerin içinde ya da bitişiğinde de yapılabilmesi ekolojik ve teknik olarak olanaklıdır. Bu olanaktan yararlanılması ise öncelikle bir politika kararıdır. OGM' de böyle bir karar almış; önceleri "tali orman ürünleri", sonradan "odun dışı orman ürünleri" olarak anılan kimi TAB ürünleri ile "soğanlı yumrulu ve rizomlu süs bitkilerinin" "orman" sayılan yerlerden de toplanmasına ve tarımının yapılmasına izin vermektedir.

3. Odun Dışı Orman Ürünleri Hasadı ve Tarımı Çalışmaları

Kapsamında TAB olarak değerlendirilebilen ürünlerin de bulunduğu ODOÜ'lerin bir kısmı "Devlet Ormanı" sayılan yerlerde OGM denetiminde hasat edilmekte, bir kısmıysa giderek azalmasına karşın yöre halkı tarafından çoğunlukla denetimsiz olarak toplanabilmektedir. Bu ürünlerin denetim altında ve teknik gerekler yerine getirilerek hasat edilmesine yönelik çabalarını sürdüren OGM, ODOÜ envanteri çalışmaları için 1987 yılında "Ülkemizdeki Bazı Önemli Orman Tali Ürünlerinin Teşhis ve Tanıtım Kılavuzu" başlıklı bir kitapçık hazırlamıştır (OGM, 1987). Ancak bu çalışmalar henüz (Aralık 2023) sonuçlandırılmamıştır. Böyleyken 2004 yılında yayımlanan "Türkiye Ormanlarında Odun Dışı Ürünler" başlıklı yayında yüz dolayında ürün çeşidinin dışsattımından yüz milyon doların üzerinde gelir sağlanabileceği öne sürülmüştür (OGM, 2004). Kitapçıkta bu ürünlerin ODOÜ Orman Bölge Müdürlüklerindeki alan genişlikleri ile hasat edilebilecek ürün miktarı öngörülerine de yer verilmiştir.

Öte yandan OGM’de ODOÜ’lerden yararlanmanın düzenlenmesi amacıyla “Eylem Planları” (trüf mantarı, defne, meşe palamudu, sakız, salep, maviyemiş (likaba), badem, ceviz, andız, ardıç, üvez, keçiboynuzu vb.) hazırlanmıştır. Ayrıca, 2011 yılında OGM yapısında Odun Dışı Ürün ve Hizmetler Dairesi Başkanlığı’na yer verilmişse de daha sonra kaldırılmış; 2014 yılında Eskişehir Orman Bölge Müdürlüğü’nde Afyonkarahisar’da Tıbbi ve İtri Bitkiler Merkezi kurulmuş, OGM’nin veb sitesinde “Odun Dışı Ürün Sorgulama Sayfası” başlıklı site oluşturulmuş,* ODOÜ’lerle doğrudan ve dolaylı olarak ilgili çeşitli hukuksal düzenlemeler yapılmıştır (Çizelge 4).

Çizelge 4. ODOÜ’lerle ilgili yapılan hukuksal düzenlemeler

1	Orman Kanunu’nun ODOÜ’lerle doğrudan ve dolaylı olarak ilgili 14, 15, 18, 26, 29, 30, 37, 40, 41, 46, 94. maddeleri ile Ek Madde 12
2	Orman Emvalinin İstihsaline Ait Yönetmelik (1989)

- ✓ Orman Kanunu’nun ODOÜ’lerle doğrudan ve dolaylı olarak ilgili 14, 15, 18, 26, 29, 30, 37, 40, 41, 46, 94. maddeleri ile Ek Madde 12
- ✓ Orman Emvalinin İstihsaline Ait Yönetmelik (1989)
- ✓ Orman Amenajman Yönetmeliği (2008)
- ✓ 295 Sayılı Ekosistem Tabanlı Fonksiyonel Orman Amenajman Planlarının Uygulanmasına Ait Usul ve Esaslar Tebliği (2012)
- ✓ 299 sayılı Ekosistem Tabanlı Fonksiyonel Orman Amenajman Planlarının Düzenlenmesine Ait Usul ve Esaslar Tebliği (2014)
- ✓ Orman Ürünlerinin Satış Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (2015)
- ✓ 302 sayılı Odun Dışı Orman Ürünlerinin Envanter ve Planlaması ile Üretim ve Satış Esasları Tebliği (2016)
- ✓ Ağaçlandırma Yönetmeliği (2019) ile
- ✓ 7310 sayılı Özel Ağaçlandırma Tamimi (2020), (OGM, 2020b).

ODOÜ’lerden yararlanmanın da çok boyutlu planlara dayandırılması, bu amaçla kapsamlı envanter çalışmalarının yapılması, planlama ve envanter çalışmalarının belirli aralıklarla güncellenmesi gerekmektedir. Ne var ki, 302 Sayılı Tebliğ’de yer verilen “envanter” ile “planlama” işlemlerine ilişkin kurallar günümüze değin gerektiğince yaşama geçirilmemiştir. Örneğin “Bir ODOÜ’nün yayılış alanının, bu alan içerisindeki dağılımının, yoğunluğunun ve durumunun belirlenmesi maksadıyla yapılan” çalışmalar olarak tanımlanan “envanter” çalışmaları ülke yüzeyini kapsayacak biçimde sonuçlandırılmamıştır. Ek olarak, Tebliğde “Devlet ormanlarından, gerçek ve tüzel kişilere ait özel ormanlardan ODOÜ elde etme gayesiyle yapılacak her türlü faydalanma, envanter verileri doğrultusunda hazırlanacak faydalanma planlarına göre yapılır. Faydalanma planları; ulusal ormancılık planı, ulusal/bölgesel kalkınma planları ve Genel Müdürlüğün stratejik planı gözetilerek hazırlanır.” kuralına yer verilmiştir.

* <https://www.ogm.gov.tr/tr/odun-disi-urunler>

Öte yandan; en son 2008 tarihinde yeniden düzenlenen Orman Amenajman Yönetmeliği'nin 13. maddesine göre “orman envanteri” kapsamında yapılması gereken sekiz “envanter” çalışmalarından birisi de “Odun dışı orman ürünleri envanteridir”. Bu maddenin ikinci fıkrasına göre “... odun dışı orman ürünleri ile ilgili envanter bilgileri, Orman Genel Müdürlüğünce öngörülecek içerik ve organizasyon ile uzman birimler tarafından elde edilen verilerden sağlanır. Ayrıca Yönetmeliğin 26. maddesinde “Odun dışı orman ürünleri envanterinin genel esasları”, 27. maddesinde “Bitkisel kökenli odun dışı orman ürünleri envanteri” ile ilgili kurallara yer verilmiştir. “Odun dışı orman ürünlerinin üretiminde sürekliliğin sağlanması” başlığı altında yer verilen 76. maddede ise “Ana amacı odun dışı orman ürünleri, defneyaprağı, reçine, sığla yağı, kabuk, tohum, meyve ve benzeri gibi üretimi olan orman alanlarında planlama, her ürünün yetiştirme ve ormandan çıkarma yöntemlerinin gerektirdiği özel durumlara uygun olarak yapılır. Bu ürünlerin üretim planlanması, diğer fonksiyonlarla kombine edilerek yapılır. Odun dışı orman ürünlerinin üretilmesinde, küresel ve ulusal süreçlere uygun, yasal düzenlemeler de dikkate alınarak hareket edilir. Gereğinde, özel üretim planları düzenlenir.” denmektedir.

Ayrıca 299 Sayılı Tebliğ'de de “*Odun dışı orman ürünleri üretimi işletme amaçlarını gerçekleştirmek üzere ayrılan ormanlar; ekonomik değeri olan odun dışı orman ürünlerinin üretimini sağlayan, ulusal ve uluslararası ekonominin bu ürünlere olan talebini sürekli olarak karşılamak üzere işletilen alanlardır. Bu işletme amaçlarına ayrılan ormanlar, bitkisel ürünler (reçine, defne yaprağı, çam fıstığı, kestane, çam balı, kekik, tohum, mazi, sığla yağı, katran, ot, mantar vb.), hayvansal ürünler (memeliler; kuşlar; balıklar vb.), su ve mineral ürünlerin (kum, çakıl, taş, mermer, maden vb.) üretilebileceği alanlardır.*” açıklaması yapılmıştır. Ek olarak Tebliğde “*Odun dışı orman ürünleri üretimi alanları, kendi işletme amaçları ve yönetmeliği esaslarına göre ilgili birimlerce planlanır. Odun dışı orman ürünleri üretimi alanlarında faydalanma, orman amenajman planlarında belirtilen işletme amaçları ve koruma hedeflerine uygun düzenlenmelidir.*” kuralına da yer verilmiştir.

Görüldüğü gibi, OGM, ODOÜ'lerden yararlanılmasını düzenleyen ayrıntılı hukuksal düzenlemeler yapmıştır. OGM'nin stratejik planlarındaysa ODOÜ hasadının artırılması yönelik hedeflere yer verilmiştir.

OGM, özellikle 2000'li yıllardaki ağaçlandırma politikalarıyla bir yandan TAB tarımına bir yandan da ağırlıklı toplamaya dayalı geleneksel ODOÜ hasadına yeni boyutlar kazandırmıştır. Dolayısıyla bu bağlamda ağaçlandırma politikalarının ilgili boyutlarına kısaca da olsa değinilmesi yararlı görülmüştür.

4. Türkiye'de Ağaçlandırma Politikaları

2022 yılı verilerine göre Türkiye'de “Devlet Ormanı” sayılan 23245 hektar alan ve bu alanların %58,97'sinde “normal orman” sayılan orman ekosistemleri bulunmaktadır (OGM, 2023). Başka bir söyleyişle; 2022 yılı verilerine göre 9537,1 hektar orman ekosisteminin yeniden “normal kapalı” sayılabilecek bir duruma getirilmesi gerekmektedir. Ancak, “orman” sayılan alanların ülke yüzeyine dağılımı dengesizdir. Sözelimi; ülkemizde “orman” sayılan alanların %24,1' Karadeniz, %19,6'sı Akdeniz, %15,9'u Ege bölgelerinde bulunurken ancak %8,3'ü Doğu Anadolu Bölgesinde ve %5,8'i de Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır (OGM, 2021). Öte yandan, ÇEM (Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü) tarafından üretilen verilere göre Türkiye yüzeyinin yaklaşık olarak %18'i “zayıf”, %50,9'u “orta” ve %22,5'i “yüksek” derece çölleşme duyarlılığına sahiptir (ÇEM,

2023/a). Yine ÇEM'in "su erozyonu istatistiklerine" göre Türkiye yüzeyinin %60,28'inde "çok hafif", %19,13'ünde "hafif", %7,93'ünde "orta", %5,97'sinde "şiddetli" ve %6,7'sinde "çok şiddetli" toprak taşınımı olmaktadır (ÇEM, 2023/b).

Açıktır ki, ekolojik koşulların yanı sıra toplumsal, ekonomik ve kültürel "olumsuzluklardan" kaynaklanan bu görünümün değiştirilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi bu gereğin yerine getirilebilmesinin öncelikli koşullarından birisi de ağaçlandırma etkinlikleridir. Bu nedenle başta Anayasa'nın 46, 169 ile 170. maddelerinde, 6831 Sayılı Orman Kanunu'nun 57-67 ile Ek Madde 4, Ek Madde 11, Ek Madde 12 ile Ek Madde 16'da; ayrıca 4122 sayılı Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik Kanunu vb. çok sayıda hukuksal düzenleme ağaçlandırma çalışmalarıyla ilgili kurallara yer verilmiştir (MBS, 2020a).

Öte yandan 1980'li yılların ikinci yarısından sonra ağaçlandırma politikalarında köktenci değişiklikler yapılmıştır. Bu süreçte ağaçlandırma çalışmalarının özelleştirilmesi, hızlı gelişen yabancı türlerin yaygın olarak kullanılması, gerçek ve tüzel kişilere "Devlet Ormanı" sayılan yerlerde "özel ormanları" gibi değerlendirebilecekleri "özel ağaçlandırma" ile "özel imar-ihya" çalışmaları yapmalarına izin verilmesi, "endüstriyel plantasyon", "gelir getirici türler ağaçlandırması" kapsamında ODOÜ ile TAB tarımına da izin verilmesi uygulamaları giderek yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca bu amaçlarla; yürürlükteki kurumsal ve hukuksal düzenlemeler sıkça değiştirilmiş, gerek duyulduğunda ise yenileri hazırlanmıştır.

Günümüzde uygulanmakta olarak ağaçlandırma politikasının temel çerçevesi 6831 Sayılı Yasa'nın 57 ile 58. maddelerinde yer verilen kurallarla oluşturulmuştur (Resmi Gazete, 1956).^{*} En son 1986 yılında değiştirilen 57. maddeye göre; "*Orman sahasını artırmak amacıyla, orman sınırları içinde yangın ve çeşitli sebeplerle meydana gelmiş açıklıklarda; verimsiz, vasıfları bozulmuş ve amenajman planlarında toprak muhafaza karakteri taşımadığı halde muhafazaya ayrılmış orman alanları ile Devlete ait olup orman yetişme muhiti şartları bakımından elverişli olan yerlerde köy tüzel kişilikleri ve diğer gerçek ve tüzel kişiler tarafından Orman Genel Müdürlüğüne uygun görülecek planlara göre ağaçlandırma yapılabilir.*" denmektedir (MBS, 2020b).

Ayrıca, "*Köy, kasaba ve şehirler civarında Devlete ya da diğer kamu tüzel kişilerine ait arazilerle gerekli şartlar bulunduğu ve ilgili kuruluşların talebi olduğu ya da muvafakatleri alındığı takdirde bu kuruluşlarca tesis edilmek ve bakılmak şartıyla orman idaresince ağaçlandırmalar yapılabilir. Bu yerler için lüzumlu fidan ile ağaçlandırma planları ve ağaçlandırma ile ilgili yardımlar bedelsiz sağlanabilir. Ağaçlandırılan sahayı orman halinde koruyup idame ettirmeyenlerden izin hakları geri alınır. İmar ihya çalışması yapılacak bozuk koru ve bozuk baltalık ormanların da bu fıkra hükümleri uygulanır. Mülkiyeti hazineye kalmak üzere bu ağaçlandırma sonucu meydana gelecek ormandan faydalanma usulü, bu Kanunda yer alan hususi ormanlara ait hükümlere göre yürütülür. Bozuk ormanlardan çıkacak her nevi orman emvali, üretim, taşıma ve diğer giderler kendilerine ait olmak üzere bu sahaları boşaltıp ağaçlandıracaklara tarife bedeli üzerinden pazar satışı olarak verilir.*" şeklinde bildirilmektedir (MBS, 2020b).

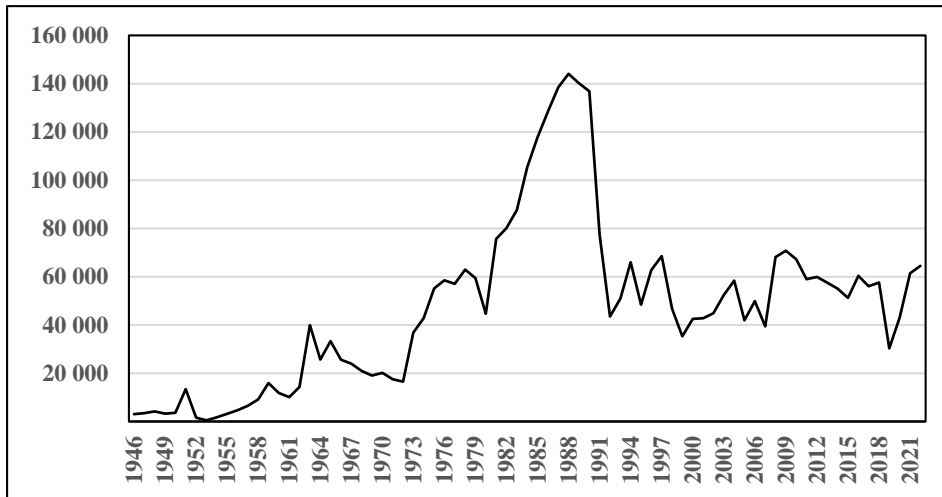
En son 2003 yılında değiştirilen 58. maddede "*Orman rejimine dahil veya yeniden orman tesis edilecek yerlerde havza bazında yapılacak ağaçlandırma, erozyon ve sel kontrolü, çığ*

^{*} Maddelerdeki vurgular, ağaçlandırma politikasının dikkat çekici temel kurallarını ortaya koyan ve özellikle de "bozuk" ya da "verimsiz orman" ("boşluklu kapalı") sayılan yerlerde ODOÜ ile TAB tarımının yapılmasına dayanak olan düzenlemelere dikkat çekmek amacıyla tarafımdan yapılmıştır.

ve heyelanların önlenmesi, ekosistemlerin korunup geliştirilmesi ve havzada yaşayan insanların hayat şartlarının iyileştirilmesi faaliyetleri, Çevre ve Orman Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde ilgili kuruluşlarla birlikte hazırlanan entegre projeler halinde uygulanır. Ancak, Devlet ormanı içinden geçen mevcut demiryolu, karayolu ve köy yollarının tamiri, tahkimi ve bakımı orman idaresine bilgi verilerek ilgililer tarafından yapılır.” bildirilmiştir (MBS, 2020b).

Ayrıca 6831 Sayılı Yasa'ya 2011 yılında getirilen Ek Madde 12'de “Bozuk veya verimsiz orman alanları ağaçlandırma, erozyon kontrolü ve rehabilitasyon çalışmalarına konu edilir. Bu alanlarda; mevcut türlerden gerekenler korunur, aşılır ve/veya rehabilite edilir. Ayrıca orman içi boşluk alanlar, bölgede doğal olarak yetişen türlerle ekim, dikim ve aşılama suretiyle imar-ihya ve/veya rehabilite edilerek doldurulur. Ağaçlandırılan, erozyon kontrolü yapılan, imar-ihya ve rehabilite edilen sahalardan elde edilen odun dışı orman ürünleri; öncelikle bu sahaların bakımını gerçekleştiren köy tüzel kişiliklerine, tarımsal kalkınma kooperatiflerine, 5200 Sayılı Kanun'la kurulmuş üretici birlikleri ve birliklere ve/veya yöre halkına tarife bedeli ile verilebilir.” denmektedir (MBS, 2020b).

Öte yandan, Türkiye'de özellikle orman ekosistemi oluşturma amaçlı ağaçlandırma çalışmaları 1969 yılına değin OGM tarafından yürütülmüştür. Bu çalışmalar 1970-1980 ile döneminde ağırlıklı 1969 yılında Orman Bakanlığı'na bağlı AGM (Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü), 1981-1991 döneminde OGM, 1992-2011 döneminde OGM ile AGM tarafından yürütülmüştür. AGM 2011 yılında OGM'nin daire başkanlığına dönüştürülmüş, böylece ağaçlandırma çalışmaları da yine ağırlıklı OGM tarafından yürütülür olmuştur. 1946-2022 döneminde “orman içi ve dışı ağaçlandırma”, “endüstriyel ağaçlandırma”, “sunî gençleştirme”, “özel ağaçlandırma” adıyla toplam 3659,9 hektarda çalışılmıştır. Çeşitli hukuksal ve kurumsal düzenlemenin yapılmış olmasına, kamuoyunun ilgisine karşın Türkiye'de ağaçlandırma politikalarında kısa dönemler içinde yapılan köklü değişiklikler doğal olarak uygulamaların niceliğine de yansımıştır (Şekil 1), (OGM, Resmi İstatistikler, 2022).

Şekil 1. OGM ile AGM tarafından 1946-2022 döneminde gerçekleştirilen “ağaçlandırma çalışmaları” (Hektar), (OGM, E-Kütüphane, Resmi İstatistikler, 2022)

Öte yandan, bu değişken süreçte orman ekosistemi oluşturma amaçlı ağaçlandırma çalışmalarının hukuksal ve kurumsal düzenlemeleri, amaçları, amaca bağlı olarak tür ve teknik

ve teknoloji kullanımı, yersel dağılımı da sıkça değiştirilmiştir. Örneğin Ağaçlandırma Yönetmeliği 1984-2022 döneminde yedi kez tümüyle yeniden düzenlenmiş, dört kez de değiştirilmiştir. Oysa bilindiği gibi, bu, özellikle orman ekosistemi oluşturma amaçlı ağaçlandırma çalışmalarının zorunluluklarıyla bağdaşan bir durum değildir. Özellikle orman ekosistemi oluşturma amaçlı ağaçlandırma çalışmaları, öncelikle ülke yüzeyinin kullanım amaçlarının bir boyutu olarak, ekolojik koşulların temel belirleyiciliğinde, uzun dönemli, çok işlevli tüm aşamalarıyla ilgili bakanlığın eşgüdümünde ilgili kuruluşlarla birlikte hazırlanacak tümleşik ve uzun dönemli bir süreç olarak tasarlanması, planlanması, “entegre projeler halinde” uygulanması gereken ve teknik, teknolojik, ekonomik politik, dolayısıyla toplumsal ve kültürel boyutları da olan bir etkinliktir. Böyleyken bu çalışmalar her boyutuyla çoğunlukla rastlantısal ve parçacı etkinlikler olarak yürütülmektedir. Ek olarak, bu çalışmaların amaçları, ekolojisi, ekonomik ve toplumsal boyutları vb. yönlerden “başarı” düzeylerinin sistemli olarak izlenmesine ve değerlendirilmesine yönelik düzenekler işletilmemektedir. Örneğin, OGM’nin Ağaçlandırma Dairesi Başkanlığı’na böyle bir görev verilmemiştir. En son 2019 yılında çıkarılan ve 1. maddesinde amacı “...ağaçlandırma, rehabilitasyon, erozyon ve sel kontrolü, çığ ve heyelanların önlenmesi, mera ıslahı, ağaç ıslahı, orman ağaç, ağaççık ve florasına ait tohum ve fidan üretimi, fidanlık ve imar-ihya çalışmalarına ilişkin usul ve esasları düzenlemek...” olarak açıklanan Ağaçlandırma Yönetmeliği ve 2020 yılında çıkarılan 7310 Sayılı “Özel Ağaçlandırma Tamimi” yle ağırlıklı “özel ağaçlandırma” olarak anılan çalışmalar düzenlenmiştir. Yönetmeliğin “Genel Müdürlük Tarafından Yapılacak Çalışmalar” la ilgili kurallara yer verildiği “İkinci Bölüm”ünde bu içerikte bir düzenleme yapılmamıştır. “Uygulama, izleme ve denetim” başlığı altında yer verilen 21. maddesindeki kurallar ise tümüyle “özel ağaçlandırma” çalışmalarına ilişkindir (Resmi Gazete, 2019).

Bu nedenlerle “Devlet Ormanı” sayılan yerlerde ODOÜ ile TAB tarımı uygulamalarının ağaçlandırma politikalarının bir boyutu olarak tartışılması gerekmektedir.

5. ‘Devlet Ormanı’ Sayılan Yerlerde ODOÜ ile TAB Tarımının Hukuksal Dayanakları

2020 yılına değin 6831 Sayılı Yasa’nın hiçbir maddesinde “Devlet Ormanı” sayılan yerlerde ODOÜ ile TAB’leri tarımının yapılabilmesini olanaklı kılan kurala yer verilmemiştir. Böyleyken, daha önce de değinildiği gibi, 1987’den sonra çıkarılan ağaçlandırma yönetmelikleri ile genelgelerde ODOÜ’nin yanı sıra TAB tarımıyla da ilgili düzenlemeler yapılabilmektedir. Örneğin, en son 2019 yılında çıkarılan Ağaçlandırma Yönetmeliği’nin 17. maddesinde

*“d) Devlet ormanı sayılan yerlerde yapılacak özel ağaçlandırma çalışmalarında projesinde belirtilmesi kaydıyla **odun veya odun dışı orman ürünü veren ağaç ve ağaççık türlerinin altında alt tür olarak; tıbbi, aromatik, yumrulu ve soğanlı bitkilerin yetiştirilmesine izin verilebilir.***

e) Devlet ormanı sayılan yerlerde; projesinde belirtilmesi kaydıyla izin alanının % 5’ini geçmemesi şartıyla özel ağaçlandırma çalışmalarında açık alanlarda, biyolojik çeşitliliği korumak maksadıyla ekolojisine uygun tıbbi, aromatik, soğanlı ve yumrulu bitkilerin yetiştirilmesine izin verilebilir.

f) Devlet ormanı sayılan yerlerde; projesinde belirtilmesi kaydıyla izin alanının % 10'unu geçmemesi şartıyla teknik olarak özel ağaçlandırmaya uygun olmayan yerlerde saha bütünlüğünü sağlamak ve biyolojik çeşitliliği korumak amacıyla tıbbi, aromatik, soğanlı ve yumrulu bitkilerin yetiştirilmesine izin verilebilir."

kurallarına yer verilmiştir. Dolayısıyla bu kurallar, 7310 Sayılı Tamim'in 13. maddesinde de yinelenmiştir. Örneğin Tamimin "Devlet Ormanı" sayılacak yerlerde izin verilecek "özel imar-ihya" çalışmalarıyla ilgili 14. maddesinin 4. fıkrasında

"e) Özel imar-ihya çalışmalarında ana türün altında alt tür olarak, tıbbi, aromatik, yumrulu ve soğanlı bitkilerin yetiştirilmesine izin verilebilir."

kuralına yer verilmiştir. Ancak Tamimde "özel ağaçlandırma" ile "özel imar-ihya" çalışmalarından kullanılabilir bu bitkilerin türleri ya da cinsleri açıklanmamıştır.

Öte yandan, bu bağlamda ilgili hukuksal düzenlemelerin yürürlük tarihleri oldukça anlamlıdır:

- ✓ Ağaçlandırma Yönetmeliği: 23 Ekim 2019
- ✓ 7310 sayılı "Özel Ağaçlandırma Tamimi": 23 Mart 2020
- ✓ 6831 Sayılı Yasanın 18. maddesinde değiştiren 7255 Sayılı Yasa: 4 Kasım 2020

1920 yılında çıkarılan 7255 Sayılı Yasa'nın 4. maddesiyle 6831 Sayılı Yasa'nın 18. maddesinin birinci fıkrasına "...bozuk orman alanlarında orman bitkisi fidanlıkları kurulmasına, mantar ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliğine, orman alanlarından üretilen odun dışı ürünlerin mamul ya da yarı mamul olarak işlenmesi amacıyla tesis kurulmasına..." izin verilmesi kuralı eklenmiştir. Ardından da 30 Kasım 2021 tarihinde yeniden düzenlenen Orman Kanunu'nun 18'inci Maddesinin Uygulanması Hakkında Yönetmeliğin 3. Maddesinde;

aa) Mantar ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği: İzne konu alanlarda; saha etüdüünden başlayarak proje yapımı, arazi hazırlığı, tohum-misel temini, yetiştirme materyali olarak fidan üretimi, dikim, ekim, bakım ve hasat faaliyetlerinin tamamı,

bb) Mantar ve tıbbi aromatik bitkiler: Orman Genel Müdürlüğüne belirlenen; baharat, ilaç, kozmetik, gıda ve gıda katkıları, boya, aroma verici ve benzeri amaçla kullanılmak üzere yetiştiriciliği yapılan bitki türlerini ve mantarları, tanımları yapılmıştır. Yönetmeliğin 4. maddesindeyse;

"(1) Devlet ormanlarında... mantar ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliğine, orman alanlarından üretilen odun dışı ürünlerin mamul ya da yarı mamul olarak işlenmesi amacıyla tesis kurulmasına ve bunlarla ilgili zorunlu alt yapı tesislerine Genel Müdürlükçe izin verilebilir.

....

(4) Orman bitkisi fidanlığında, mantar ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliğinde kullanılabilir türler ile hangi odun dışı ürünler için işleme tesisi kurulabileceği Genel Müdürlükçe belirlenir.

(5) Mantar ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği izinlerinde 1 hektardan, orman bitkisi fidanlığı kurulması izinlerinde 3 hektardan küçük alanlar izne konu edilemez. Saha büyüklüğü ile ilgili üst sınır Genel Müdürlükçe belirlenir.

(6) Mantar ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği alanlarında en fazla 2 adet taşınabilir konteyner veya karavan olmak üzere, bekçi evi, depo, sulama tesisleri, don kırıcı tesisler, elektrik tesisleri, ihata, yol gibi alt yapı tesisleri yapılmasına izin verilebilir."

(9) *Mantar ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği ve orman bitkisi fidanlığı alanlarında tesislerin yapılacağı yerler, nitelikleri, ebatları ve koordinatları vaziyet planında ve uygulama projesinde gösterilir.*"

kurallarına yer verilmiştir.

Öte yandan OGM'nin 14 Ocak 2022 tarihinde uygulamacı birimlerine "Uygulamada birlikteliğin sağlanabilmesi ve izin işlemlerinin sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla 'Mantar ve Tıbbi Aromatik Bitki Yetiştiriciliği ile Orman Bitkisi Fidanlığı Kuruluşu İzin Süreçlerine Ait Talimat' göndermiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi "5/4/2023 Tarihli ve E: 2020/103, K: 2023/68 Sayılı Kararıyla" 7255 Sayılı Yasa'yla yapılan düzenlemeyi iptal etmiştir. Bu karar üzerine OGM de ilgili birimlere gönderdiği 2 Ağustos 2023 tarihli yazıda;

"Konu Genel Müdürlüğümüz Hukuk Müşavirliğince değerlendirilmiş olup, Anayasa Mahkemesinin kararı ile iptal edilen hükümlerle ilgili olarak, karar tarihi itibarıyla verilen ön izinlerin kesin izine dönüşmeyeceği, Anayasa Mahkemesinin kararından sonra ön izin verilemeyeceği, karar tarihinden önce verilen kesin izinlerle ilgili olarak yapılacak bir işlemin bulunmadığı bildirilmiştir."

açıklaması yapılmıştır. Devamındaysa;

"... Orman Kanunu'nun 18 inci Maddesinin Uygulanması Hakkında Yönetmelik kapsamında, bozuk orman alanlarında orman bitkisi fidanlıkları kurulmasına, mantar ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliğine, orman alanlarında üretilen odun dışı ürünlerin mamul ya da yarı mamul olarak işlenmesi amacıyla tesis kurulmasına..."ilişkin izin taleplerinin değerlendirilmeye alınmaması, sonuçlanmayan taleplerin Anayasa Mahkemesi kararı gereğince işleminden kaldırılması, ..."

istenmiştir. Söz konusu hukuksal düzenlemeler ve OGM'nin anılan talimatının yürürlüğe girişi ile Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararının tarihleri göz önünde bulundurulduğunda, "Devlet Ormanı" sayılan yerlerde daha önce yapılmış ODOÜ ile TAB bitkileri tarımının çeşitli boyutlarıyla tartışılmasını gerekmektedir.

6. 'Devlet Ormanı' Sayılan Yerlerde ODOÜ ile TAB Ürünleri Hasadında Gerçekleşmeler

Türkiye'de ODOÜ ile TAB tarımının çeşitli boyutlarını belirli aralıklarla ortaya koyan veriler kısıtlıdır. Öyle ki, derlenebilen veriler ağırlıklı kayıt altına alınabilenlere ilişkindir ve çoğunlukla ODOÜ ile TAB ayrımı yapılmadan sunulmaktadır. Buna karşılık OGM, hasadı yapılan ODOÜ'lerin nitelik ve üretim miktarlarına ilişkin verileri uzun yıllardır düzenli olarak üretmektedir. Bu verilere göre ODOÜ hasadı* 2000 yılında 119,1 bin ton iken 2022 yılında 1060 bin tona çıkmıştır (OGM, 2022).

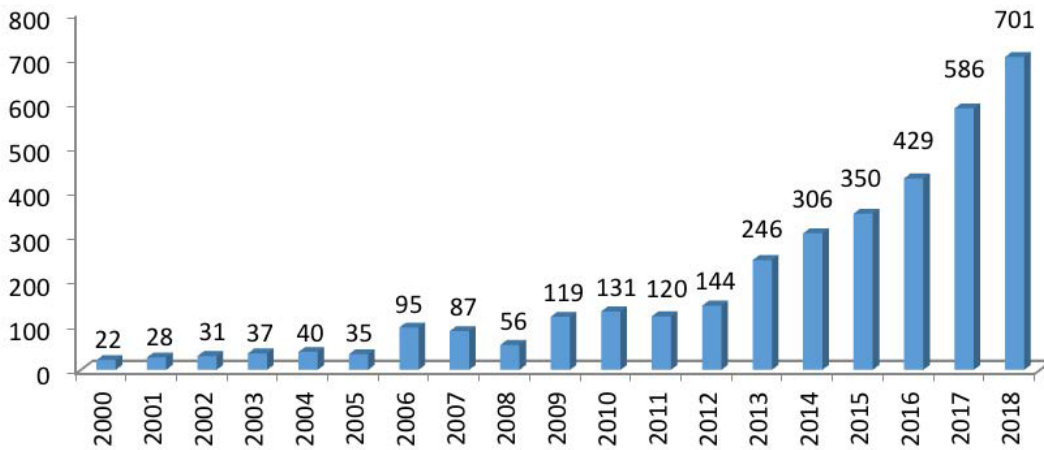
2014-2022 döneminde hasat edilen ODOÜ'lerin yıllık ortalama miktarı Çizelge 4'de sergilenmiştir:

* Ağırlıklarının farklı anlamlar taşımalarına karşın bu ürünlerin hasadındaki gelişmeler konusunda bir fikir vermek amacıyla toplulaştırılmıştır. Ayrıca bu veriler "devlet ormanı" sayılan yerlerde izinsiz olarak toplanan ürünleri kapsamamaktadır

Çizelge 4. 2014-2022 döneminde ODOÜ yıllık ortalama hasadı (OGM, 2022)

ODOÜ	Ton	ODOÜ	Ton
Defne yaprağı	31625.0	Sarmaşık	17.6
Kestane	3993.1	Liken	15.1
Fıstık çamı kozalağı	2052.0	Yoğurt çiçeği soğanı	14.6
Kekik	1818.9	Eğrelti otu	14.3
Çalılar	1776.5	Sarı kar çiçeği soğanı	7.3
Keçiboynuzu meyvesi	1035.7	Papatya	5.8
Mersin yaprağı	631.5	Isırgan otu	5.3
Adaçayı, işlenmemiş	308.2	Ada soğanı	4.2
Laden	300.7	Diğer çiçek soğanları	4.0
Reçine	245.5	Kitre	4.0
Yosun	221.6	Yılanbıçağı soğanı	3.2
Biberiye	214.9	Yılandıyağı soğanı	3.2
Doğal mantar	177.8	Karabaş otu	2.0
Göl soğanı	139.5	Oğul otu (melisa)	2.0
Çalba	85.8	Devetabanı soğanı)	1.1
Ihlamur çiçeği ve yaprağı	69.6	Ökse otu	1.0
Şimşir (dal ve sürgün)	44.7	Sığıla Yağı	1.0
Orman gülü	39.5	Kantaron	0.8
Kardelen soğanı	29.8	Katır tırnağı	
Siklamen	26.1	Dağ çayı (yayla çayı)	
Lavanta	23.0	Gök nar dalı	
Erika (funda-kök)	20.8	TOPLAM	44794.6

Öte yandan Şekil 2’de görüldüğü gibi, OGM tarafından yapılan ODOÜ hasadında artış olmakla birlikte bu artışta düzenli bir eğilim gözlenmemektedir:

Şekil 2. 2000-2018 Döneminde OGM tarafından yapılan ODOÜ hasadı (Ton) (Tarım Orman Şurası, 2019)

Kaynak: Orman Kaynaklarından Faydalanma. Çalışma Grubu (2019)

“Orman” sayılan yerlerden toplanmayan ya da bu yerlerde tarımı yapılmayan TAB’lara ilişkin gerçekleştirmelerle ilgili veriler ise ancak ticareti yapılabilenlerden kayıt altına alınabilenleri içermektedir. TAGEM’nin anılan yayınında belirtildiğine göre (TAGEM, 2019). Türkiye’de tarımı yapılan TAB’lar 2019 yılında 2000 yılına göre toplam alanda %91,7 artış

göstererek 1.672 bin dekara ulaşmıştır. Yaklaşık 100 TAB türü doğadan toplanarak ihraç edilmektedir. Doğal bitki türlerinin ortalama %10-12'si çeşitli amaçlarla halkımız tarafından kullanılmaktadır 2019 yılı verilerine göre organik tarım kapsamında toplam 178,6 bin dekarda TAB tarımıyla 44,3 bin ton, iyi tarım uygulamalarıyla da 32,2 bin ton hasat gerçekleştirilmiştir.

7. Tartışma ve öneriler

Başta insan kökenliler olmak üzere her türlü etkiye açık olması, orman ekosistemlerinin yönetiminde de karar süreçlerinin demokratik olmasını; ormancılık uygulamalarının çok boyutlu, tümlşik, uzun dönemli ve dinamik planlara dayandırılmasını gerektirmektedir. Bu gereğin yerine getirilebilmesinin öncelikli koşullarından birisi ise ilgili hukuksal ve yönetsel düzenlemelerin sıkça değiştirilmemesidir. Böyleyken 2000-2023 dönemini kapsayan Ulusal Ormancılık Stratejisi'nde

“Yapılan çok sayıda ilave değişiklikler nedeniyle yasalardaki bütünlüğün kaybolmuş olması...”

“Farklı kurumların çalışmaları arasındaki işbirliği ile kazanılan deneyimlerin paylaşımı ve yaygınlaştırılmasında ciddi yetersizliklerin olması”

Türkiye ormancılığının “zayıf yanları” arasında sayılmıştır. Ayrıca

“Yönetimde merkezîyetçiliğe dayalı olup, yetki ve sorumlulukların devrinde isteksiz olunması...”

“Ormancılık yasaları ile ilgili diğer yasalar arasında yetki ve sorumluluklar açısından örtüşmeler, çelişkiler ve boşlukların olması...”

ise “tehdit” olarak değerlendirilmiştir (Anonim, 2004). Gerçekten de 1954 yılında çıkarılan 6831 Sayılı Orman Kanunu, 2023 yılının Nisan ayı sonuna değin 45 kez değiştirilmiş, bu değişikliklerin 30'u 2002 yılından sonra gerçekleştirilmiş; 15'i 2002 yılından sonra olmak üzere toplam 20 ek madde getirilmiştir. İlgili yönetmelik, tebliğ ve tamimler ise ilişkin olduğu yasal düzenlemelerde bir değişiklik olmamasına karşın sıkça değiştirilmiştir. Ayrıca, başta OGM olmak üzere ilgili kuruluşlar birçok kez yeniden yapılandırılmış; özellikle üst düzey yönetici konumundaki personelin “devir hızı” son derece yüksek olmuştur. Bu türden değişiklikler nedeniyle ormancılık çalışmalarında zorunlu olan amaç, işlev, zamanlama, yerel dağılım yönlerden tümlşikliği ile sürekliliğin sağlanması büyük ölçüde rastlantılara kalmıştır.

Öte yandan, bilindiği gibi, 3194 Sayılı İmar Kanunu'nun en son 2018 yılında yeniden değiştirilen 6. maddesine göre

“Mekânsal planlar, kapsadıkları alan ve amaçları açısından Mekânsal Strateji Planlarına uygun olarak; “Çevre Düzeni Planları” ve “İmar Planları” kademelerinden oluşur. İmar planları ise nazım imar planı ve uygulama imar planı olarak hazırlanır. Her plan bir üst kademede ki plana uygun olarak hazırlanır.”

Ne var ki ancak 2010'lu yıllarda gündeme gelen “Türkiye Mekânsal Strateji Planı 2053” hazırlık çalışmaları henüz (Aralık 2023) sonuçlandırılmamıştır. Dolayısıyla maddede geçen planların birbirleriyle ilişkilendirilerek hazırlanması, en iyimser söylemle rastlantısaldır. Hukuksal olarak “orman” sayılan yerlerin kullanımının planlanması ise bu mekânsal planlama düzeninin dışında kalmaktadır. Maddede geçen planlar hukuksal olarak “orman” sayılan yerleri veri alınarak hazırlanmakta ve uygulanmaktadır: Ormancılık çalışmaları başlangıcından

günümüze ağırlıklı orman ekosistemi sistemi sayılan ağaç ve ağaççık topluluklarının bulunduğu ve bu nedenle hukuksal olarak “orman” sayılıp sınırlandırılan yerlerde yapılmaktadır. Ne var ki bu yerlerdeki ormancılık çalışmaları da bütüncül mekânsal kullanım planlarına dayandırılmamaktadır. Dolayısıyla hukuksal olarak “orman” sayılan yerlerde giderek yaygınlaştırılan ormancılık dışı etkinliklere izin verilmesi uygulamalarında ekolojik zorunlulukların yanı sıra Anayasa’nın 169. maddesindeki “Devlet ormanları... kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz” kuralının gerektiğince gözetilmesi rastlantısal olmaktadır.

Bilindiği gibi, orman amenajman planları orman ekosistemlerinin yönetiminde temel düzenleyici belgelerdir. OGM, Orman Amenajman Planlarının hazırlanması ve uygulanmasıyla ilgili bilgi ve deneyim birikimine, yeterli donanımına, bu kapsamda daha önce örneklenen türden düzenleyici belgelere sahiptir. Ancak sıkça değiştirilen bu belgelerde TAB, yanı sıra, ODOÜ tarımına ilişkin herhangi bir düzenleme yoktur. Buna karşılık ODOÜ hasadıyla, daha açık bir söyleyişle toplanmasıyla ilgili kurallara yer verilmiştir.

Öte yandan, daha önce belirtildiği gibi, 6831 Sayılı Yasa’nın 57 ile Ek Madde 12’inde de “Devlet Ormanı” sayılan yerlerde ODOÜ ile TAB tarımının yaygınlaştırılmasına dayanak olabilecek bir düzenleme yapılmamıştır. Örneğin, 6831 Sayılı Yasa’nın 57. maddesinin amacı;

“Orman sahasını artırmak maksadıyla, ... köy tüzelkişilikleri ve diğer gerçek ve tüzelkişiler tarafından Orman Genel Müdürlüğünce uygun görülecek planlara göre ağaçlandırma”

yapılmasıdır. Ayrıca Ek Madde 12’deyse “Ağaçlandırılan, erozyon kontrolü yapılan, imar ihya ve rehabilite edilen sahalardan elde edilen odun dışı orman ürünleri...” den söz edilmiş ancak ne ODOÜ ne de TAB tarımını olanaklı kılan bir düzenleme yapılmıştır. 302 Sayılı Odun Dışı Orman Ürünlerinin Envanteri ve Planlaması ile Üretim ve Satış Esasları Tebliği’nde geçen “üretim” terimi ise bu ürünlerin tarımının yapılması değil, toplanması anlamındadır. Daha açık bir söyleyişle 302 Sayılı Tebliğ’de de TAB, yanı sıra, ODOÜ tarımı yapılmasına olanak verebilecek herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

Açıktır ki, “Devlet Ormanı” sayılan yerlerde, özellikle bu yerlerdeki orman ve maki ekosistemlerinin içinde ya da bitişiği ile bu ekosistemlerini etkileyebilecek uzaklıkta Ağaçlandırma Yönetmeliği ile 7310 Sayılı Tebliğ’de öngörüldüğü biçimde yapılacak ODOÜ tarımının; orman ekosistemlerinin parçalanması, genetik kirlenme, kullanılacak verimi artırıcı girdilerin yol açabileceği kirlenme, artacak olan nüfus hareketlerinin yabanıl yaşamı etkilemesi, işgalci türlerin yaygınlaşması vb. olumsuz ekolojik etkileri de olabilecektir. Ayrıca mülkiyet, yararlanma vb. yol açabilecektir.

Bu bağlamda son olarak ODOÜ ile TAB tarımının çevresindeki orman ekosistemlerinde yapılacak ekolojik ve teknik uygulamaların, özellikle de başta orman yangınları olmak üzere koruma çalışmalarının etkenlik düzeyini de düşürebilecektir.

Orman ekosistemlerinin yönetiminde; karar, özellikle de uygulama süreçlerinde “çok başlılık” olmaması zorunludur. “Devlet Ormanı” sayılan yerlerde, özellikle de orman ve maki ekosistemlerinde ODOÜ ile TAB tarımı bu zorunlulukla da bağdaştırılamayacak gelişmelere neden olabilecektir.

Bu gerçeklikler göz önünde bulundurulduğunda, “Devlet Ormanı” sayılan yerlerde, özellikle de bu yerlerdeki orman ekosistemlerinde TAB, yanı sıra, ODOÜ tarımı yapılmasının hukuksal dayanaklardan yoksun bir uygulama olduğu söylenebilir. Bu yoksunluğa karşın

ODOÜ ile TAB hasadının orman işletmeleri tarafından Orman Amenajman Yönetmeliği ile 302 Sayılı Tebliğ'in içerdiği kurallara uygun olarak yapılması durumunda olası olumsuzluklar en aza indirilebilecektir. Bu belgelerde yer verilen özellikle "envanter" çalışmaları ile "faydalanmanın düzenlenmesine" ilişkin kuralların gerektiğince uygulanması, 302 Sayılı Tebliğ'de açıklanan "envanter ve planlama heyetlerinin" oluşturulması, görevlerinin açıklıkla tanımlanması, gerekli araç ve gereçlerle donatılması bu kolaylığı artırabilecektir.

Ek olarak, "Devlet Ormanı" sayılan yerlerde günümüze değin yapılan ODOÜ ile TAB tarımı uygulamalarının ekolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel hukuksal sonuçlarının tüm boyutlarıyla ve ayrıntılı biçimde sorgulanması gerekmektedir.

8. Sonuç

Orman, özellikle de Devlet Ormanı sayılan yerlerden ormancılık dışı amaçlarla da yararlanılabilir. Ancak bu yararlanmanın orman ekosistemlerine herhangi bir biçim ve düzeyde zarar vermemesi, ormancılık çalışmalarının gerektiğince yapılmasını engellememesi gerekir. Bu gereğin yerine getirilmesi, öncelikle ormancılık dışı etkinliklerin amacının, niteliğinin, konumu ile yöntem ve tekniklerinin geniş anlamda kamu yararını arttıracak, en azından koruyabilecek biçimde seçilmesine bağlıdır. "Devlet Ormanı" sayılan yerlerde, özellikle de bu yerlerdeki orman ve maki ekosistemlerinin içinde ya da bu ekosistemleri etkileyebilecek konumda ODOÜ ile TAB tarımının yapılması, bu gereğin yerine getirilmesini rastlantılara bırakacak çeşitli olumsuzluklara yol açabilmektedir.

Öte yandan, Türkiye'de özellikle orman ekosistemi oluşturma amaçlı ağaçlandırma çalışmalarının ağırlıkla ekolojik nedenlerle yaygınlaştırılması ve hızlandırılması gerekmektedir. Ayrıca bu çalışmalara yurttaşların da olanaklar elverdiğince katılması ya da katkıda bulunması beklenen bir durumdur. Doğaldır ki yurttaşların bu doğrultuda özendirilmesi, gerektiğinde de desteklenmesi yararlı olabilir. Türkiye ormancılığı öteden beri bu doğrultuda çeşitli çabalar içinde olmuştur. Ancak özellikle orman ekosistemi oluşturma amaçlı ağaçlandırma söz konusu olduğunda bu çabaların ekolojik, toplumsal, kültürel, ekonomik ve teknik boyutlarının tümleşik biçimde uzun dönemli olarak planlaması ve yürütülmesi göz ardı edilemeyecek bir koşuldur. Türkiye'de bu koşulun yerine getirildiği söylenemez. "Devlet Ormanı" sayılan yerlerde, özellikle de bu yerlerdeki orman ve maki ekosistemlerinin içinde ya da bu ekosistemleri etkileyebilecek konumda ODOÜ ile TAB tarımının yapılması bu nedenle de beklenen bir uygulama değildir. Ek olarak, söz konusu uygulamaların yapılageldiği biçimiyle yürürlükteki hukuksal düzenlemelere uygun olduğu söylenemez. Anayasa Mahkemesi'nin 2023 yılında 6831 Sayılı Orman Kanunu'nun bu uygulamaların dayanaklarından birisi olan 18. maddesindeki düzenlemeyi iptal etmiş olması da bu gerçeği ortaya koymuştur.

OGM, kimileri tıbbi ve aromatik amaçlarla kullanılabilen ODOÜ'nin hasadıyla ilgili deneyim ve bilgi birikimi olan bir kuruluştur. Gerekli düzenleyici belgelere sahiptir. Bu alanda yaşanan sorunlar temelde ağaçlandırma politikasının sonuçlarıdır.

9. Kaynaklar

- Anonim, (2004). Ulusal Ormancılık Stratejisi (2004-2023). T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara.
- Anonim, (Tarihsiz). Odun Dışı Orman Ürünleri Dairesi Başkanlığı Kuruluş ve Teşkilat Yapısı. "<<https://www.fitoterapihaber.com/odun-disi-orman-urunleri-dairesi-baskanligi/>>, Erişim Tarihi: 02.12.2023.
- Anonim, (2021). Odun Dışı Orman Ürünlerinde 2023'te 2 Milyar Dolarlık İhracat Hedefleniyor. "<<https://www.ngazete.com/odun-disi-orman-urunlerinde-2023te-2-milyar-dolarlik-ihracat-hedefleniyor-107590h.htm>>, Erişim Tarihi: 27.11.2023".
- Baytop, T. (1994). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÇEM (2023). Türkiye Çölleşme Hassasiyet Haritası İstatistikleri Çölleşme İstatistikleri. "<<https://cem.csb.gov.tr/2023-i-111517>>, Erişim Tarihi: 01.12.2023".
- ÇEM (2023/b). Su Erozyonu İstatistikleri. 2.1.1. Toprak kaybı şiddetinin havza düzeyinde dağılımı. "<<https://cem.csb.gov.tr/2023-i-111517>>, Erişim tarihi: 01.12.2023".
- DOKAP (Tarihsiz). *Doğu Karadeniz Bölgesi Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Envanterinin Çıkarılması, Ticari Kullanımının Araştırılması ve Üreticilerin Eğitimi Projesi Ticari Kullanımının Araştırılması ve Sektör Analizi*. Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Giresun.
- DOKAP (2020). *DOKAP Bölgesinde Tıbbi ve Aromatik Bitki Yetiştiriciliğinin Yaygınlaştırılması Projesi Eğitim Kitabı*. Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Giresun.
- MBS (2020a). Mevzuat Bilgi Sistemi: "<<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4122.pdf>>, Erişim Tarihi: 28.12.2023."
- MBS (2020b). Mevzuat Bilgi Sistemi: "<<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6831.pdf>>, Erişim Tarihi: 28.12.2023."
- OGM (1987). Ülkemizde Bazı Önemli Orman Tali Ürünlerinin Teşhis ve Tanıtım Klavuzu. OGM Seri No: 18. Ankara.
- OGM (2004). *Türkiye Ormanlarında Odun Dışı Ürünler*. Ankara: Orman Genel Müdürlüğü.
- OGM (2012). *295 Sayılı Ekosistem Tabanlı Fonksiyonel Orman Amenajman Planlarının Uygulanmasına Ait Usul ve Esaslar Tebliği*. Orman Genel Müdürlüğü, Ankara.
- OGM (2014). *299 sayılı Ekosistem Tabanlı Fonksiyonel Orman Amenajman Planlarının Düzenlenmesine Ait Usul ve Esaslar Tebliği*. Orman Genel Müdürlüğü, Ankara.
- OGM (2016). 302 sayılı Odun Dışı Orman Ürünlerinin Envanter ve Planlaması ile Üretim ve Satış Esasları Tebliği. Orman Genel Müdürlüğü, Ankara.
- OGM (2021). *Türkiye Orman Varlığı*. Orman Genel Müdürlüğü, Ankara.
- OGM (2022). *3.1 Orman tali ürünleri üretimi, 1988-2022*. "<<https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane/resmi-istatistikler>>, Erişim Tarihi: 30.11.2023".
- OGM (2023). *Orman Genel Müdürlüğü 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu*. Orman Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Ok, K. ve Koç, Mehtap. (2018). "Türkiye’de odun dışı orman ürünlerinin planlanmasında yöntem ve yaklaşım sorunu". *Türkiye Orman. Derg.* 19(4): 391-402.
- Ok, K. ve Tengiz, Yusuf Ziya. (2018). Türkiye’de Odun Dışı Orman Ürünlerinin Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. Tarım Doğa Derg.* 21(3): 457 – 471.
- TAGEM (2021). *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Politika Belgesi 2020-2024*. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tarım Orman Şurası (2019). Orman Kaynaklarından Faydalanma. Çalışma Grubu Çalışma Belgesi, s.16, "<[21. orman_kaynaklarindan_faydalanma.pdf \(tarimorman.gov.tr\)](#)>, Erişim Tarihi: 28.12.2023."
- TBMM (2019). *Tıbbi ve Aromatik Bitki Çeşitliliğinin Korunmasında, Bunların Üretiminde ve Pazarlanmasında Karşılaşılan Sorunlar ile Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. "<<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/a73c2c61-042a-41fd-aa59-a00a3d042964>>, Erişim Tarihi: 30.11.2023".
- OGM (2016). 302 sayılı Odun Dışı Orman Ürünlerinin Envanter ve Planlaması ile Üretim ve Satış Esasları Tebliği, s. 8, Ankara.
- OGM (2017). 302 sayılı Odun Dışı Orman Ürünlerinin Envanter ve Planlaması ile Üretim ve Satış Esasları Tebliği, s. 52, Ankara.
- OGM (2020a). 7310 Sayılı Özel Ağaçlandırma Tamimi, Ek 17. Özel Ağaçlandırma ve Özel İmar-İhya Çalışmalarına Konu Türler Listesi" <[turler_listesi-agaclandirma_destegi.pdf \(yatirimadestek.gov.tr\)](#)>, Erişim Tarihi: 28.12.2023."
- OGM (2020b). 7310 Sayılı Özel Ağaçlandırma Tamimi, Ek 17, "<<https://www.ogm.gov.tr/tr/duyurular-sitesi/Documents/ozel-agaclandirma-basvuru-lari/7310%20say%C4%B1%C4%B1%20%C3%96zel%20A%C4%9Fa%C3%A7land%C4%B1rma%20Tamimi.pdf>>, Erişim Tarihi: 28.12.2023."
- OGM (2022). 3.1 Orman tali ürünleri üretimi, 1988-2022. "<<https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane/resmi-istatistikler>>, Erişim tarihi: 30.11.2023".
- OGM (2022). E-Kütüphane, Resmi İstatistikler, "<[ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane/resmi-istatistikler](https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane/resmi-istatistikler)>>, Erişim tarihi: 28.12.2023".
- Resmi Gazete (2017). 379 sayılı Milli Emlak Genel Tebliği, "<<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171124-6.htm>>," Erişim Tarihi: 28.12.2023.
- Resmi Gazete (1956). "<<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9402.pdf>>, Erişim Tarihi: 28.12.2023".
- Resmi Gazete (2019). "<<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191023-4.htm>>, Erişim Tarihi: 28.12.2023".